

**ОРГАНІЗАЦІЯ СЕМАНТИЧНОГО ПРОСТОРУ
РОМАНУ БЕРНАРА ВЕРБЕРА «LES FOURMIS»**

**ORGANIZATION OF THE SEMANTIC SPACE
OF BERNARD WERBER'S NOVEL «LES FOURMIS»**

Кривенець І.В.,
*аспірант кафедри теорії, практики та перекладу французької мови
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

У статті проведено дослідження організації семантичного простору роману французького письменника-фантаста Б. Вербера «Les Fourmis», а саме його денотативного та концептуального складників. Здійснено огляд теоретичних напрацювань із предмета дослідження та використано їх у практичному аналізі семантичного навантаження досліджуваного роману.

Ключові слова: семантичний простір, концептуальний простір, денотативний простір, концепт, сема, художній текст.

В статье проведено исследование организации семантического пространства романа французского писателя-фантаста Б. Вербера «Les Fourmis», а именно его денотативного и концептуального составляющих. Анализ теоретических наработок по предмету исследования позволил использовать их в практическом изучении семантической нагрузки исследуемого романа.

Ключевые слова: семантическое пространство, концептуальное пространство, денотативное пространство, концепт, сема, художественный текст.

The article studies the organization of the semantic space of the novel by French science fiction writer B. Werber "Les Fourmis", namely its denotative and conceptual components. The analysis of theoretical developments in the subject matter of the study made it possible to use them in the practical study of the semantic load of the novel under investigation.

Key words: semantic space, conceptual space, denotative space, concept, seme, poetic text.

Постановка проблеми. Широкий спектр досліджень тексту (його структури, онтології, параметрів) реалізовано в роботах як вітчизняних, так і закордонних науковців (Бацевич, Ван-Дейк, Виготський, Греймас, Дресслер, Лотман, Енквіст, Потебня, Руднев, Сьорль, Тодоров, Тюпа). Вплив антропології та когнітивної лінгвістики значно видозмінив семантичну організацію художнього тексту, ускладнив її.

Постановка завдання. За мету нашої статті ставимо охарактеризувати засоби організації семантичної будови художнього твору на матеріалі роману Бернара Вербера «Les Fourmis».

Об'єктом дослідження виступає текст як знакова єдність, його конституенти та засоби організації семантичного простору твору Бернара Вербера «Les Fourmis».

Зацікавленість філологічних студій семантикою тексту відображено в роботах таких учених, як І. Арнольд, Р. Барт, М. Бахтін, А. Вежбицька, І. Гальперін, Ж. Делез, А. Єсін, Ю. Кристева, Ю. Лотман та ін. Одним із пріоритетних напрямів дослідження сучасних лінгвопоетичних студій (В. Бурбело, З. Гетьман, О. Кагановська, Д. Менгено, Ж. Міллі) виступає вивчення семантики художнього твору, у якій закладено його змістовність. Така

спрямованість сучасної лінгвопоетики на вивчення семантики творів художньої літератури зумовлює актуальність нашої дослідницької розвідки.

Виклад основного матеріалу. Новий вектор дослідницької лінгвокогнітивної парадигми зумовив призначення науки семантики – визначення відношень між мовними явищами та реальністю, зокрема тією, що відображена в художньому тексті. У нашій науковій розвідці семантичний простір тексту розуміємо як «ментальний витвір, у формуванні якого бере участь, по-перше, сам словесний літературний твір, який містить зумовлений інтенцією автора набір мовних знаків (слів, речень, складних синтаксичних конструкцій (віртуальний простір)); по-друге, інтерпретація тексту читачем у процесі його сприйняття (актуальний семантичний простір)» [2, с. 51]. Представлення відношень знаків до об'єктів крізь призму синтактики та прагматики – ось що стає вирішальним у семантичному просторі твору та визначає його концептуальну організацію [3, с. 4]. Активний розвиток антропологічної та когнітивної лінгвістики значною мірою сприяє глибокому вивченню семантичної структури художнього тексту, зокрема проблеми сегментації змісту тексту та визначення ієрархії його семантичних компонентів [2, с. 50].

Як відомо з визначення Ю. Лотмана, «текст – це цілісне комунікативне утворення, компоненти якого об'єднані в єдину ієрархічно організовану семантичну структуру комунікативною інтенцією його автора» [4, с. 303]. Проте найпоширенішим у сучасній лінгвoseміотичній літературі (С. Єрмоленко, Ю. Лотман, В. Руднев, Ю. Степанов та ін.) тлумаченням художнього тексту є його розуміння як художнього знаку. Так, В. Тюпа вважає, що література як один із видів мистецтва являє собою семіотичну, знакову діяльність [5, с. 23]. Науковець додає, що будь-якому знаковій властиві три аспекти: ім'я, значення та смисл, які водночас його формують. Окресливши семіотичні відношення імені, значення та смислу, дослідник визначає характерні для кожної з них властивості: конвенціональність, референтність і концептуальність [там само].

У наділенні тексту певним смислом вагому роль відіграє «мовленнєво-мисленнєвий етап пізнання світу» (за Н. Аліференко), який включає два фактори, що беруть участь у формуванні семантики тексту: 1) комунікативний намір адресанта; 2) фонові знання комунікантів (адресанта й адресата) [1, с. 305]. На думку вченої, саме ці два фактори відіграють вирішальну роль у застосуванні тих чи інших лексичних і граматичних засобів і моделей текстотворення.

Незважаючи на різноманіття досліджень, присвячених теорії тексту, науковці не припиняють пошуки найбільш загальних його параметрів. Наприклад, Цветан Тодоров виділяє три основні категорії: вербальний, синтаксичний і семантичний параметри, де вербальний утворюється реченнями й утворює зміст тексту, синтаксичний визначається зв'язком різних частин тексту, а семантичний відображає загальний смисл тексту та визначає частини, на які смисл поділяється [6, с. 32]. Семантична структура тексту складається з ядра, що утворюється предметно-понятійним змістом, яке містить денотативні й сигніфікативні семи та периферії, утворені конотативним змістом [4, с. 303]. У семантичному просторі художнього тексту відбувається співвідношення змісту тексту (ядро) із його смислом (периферія), який відображає концептуальну спрямованість твору. Іншими словами, це співвідношення денотативно-референтної основи з інтерпретаційним компонентом семантичного простору та його концептуальною складовою частиною. Це дає можливість виділити експліцитні й імпліцитні смисли, а також три найважливіші семантичні сфери – концептуальну, денотативну й емотивну [2, с. 55].

Семантичний аналіз тексту передбачає структурування різних типів інформації, яка в ньому знаходиться, а також організовується взаємодією двох основних структур – денотативною, яка описує змістовий аспект твору, і концептуальною, яка відображає його смисл. Основними носіями денотативної інформації є комунікативні блоки твору, його сильні позиції: заголовок, експозиція, зав'язка, кульмінація, розв'язка. Саме денотативна структура тексту, яка оточена модальною оболонкою, слугує основою для виявлення концептуально значимого смислу твору. Денотативний простір художнього твору відображає в ньому об'єктивний світ і має такі складники: денотат, ситуація та пропозиція, що представлена в конкретних ситуаційних моделях. Концептуальний простір формується на метасеміотичному рівні та визначається як «сукупність зв'язків логіко-семантичного плану, визначена концептуальними складниками, що результує в текстовому концепті» [3, с. 11]. За О. Кагановською, текстовий концепт ми розуміємо як «мовленнєво-розумове утворення змістового плану, що характеризується багатосмисловою напруженістю й надкатегоріальністю й на текстовому рівні імплікує сукупність певних ознак метаобразів художнього твору з метою їхньої подальшої експлікації» [3, с. 24]. Концептуальний аналіз художнього тексту передбачає виокремлення змістовно-фактуальної та змістовно-концептуальної інформації, яка реалізована в тексті використанням ключових (опорних) слів, вибір і характеристика яких відобразатиме індивідуально-авторську картину світу.

Для практичного розгляду викладених теоретичних міркувань було обрано роман сучасного французького письменника Бернара Вербера «Les Fourmis», у якому поєднано жанрові ознаки наукової фантастики та детективу. Традиційно для Б. Вербера роман базується на декількох сюжетних лініях, побудованих у двох оповідних просторах, які різняться за жанровими характеристиками, часопросторовою організацією, реалістичністю описуваних подій тощо. Автор оповідає про цивілізації мурах і людей, які безпосередньо не перетинаються й не взаємодіють, але зв'язок між двома оповідями, який побудований імпліцитними засобами, постійно відчувається. Так, головний герой першої, так званої «людської», історії, Джонатан Уелс, успадкував від свого дядька, науковця Едмонда Уелса, який усе життя присвятив вивченню мурах, старий будинок. Джонатан із дружиною Люсі та сином Ніколя переїжджають до нового помешкання та виявляють посеред своєї кухні двері із замком, що

ведуть у підвал неймовірної глибини. Після того, як у цей підвал потрапив і трагічно загинув собака подружжя, Джонатан, а згодом Люсі, Ніколя та десятки жандармів, яких потім було направлено до цього підвалу, таємним чином у ньому зникли.

Події другої історії розгортаються навколо центрального міста Федерації рудих мурах після їхнього весняного пробудження. Відбулася дуже дивна й трагічна подія – в одну мить загинуло 28 мурах першої весняної експедиції, вижив лише один – головний герой твору, мураха № 327. Він починає власне розслідування, а згодом до нього приєднуються ще дві мурахи. У творі багато наукових фактів і відомостей про організацію життя мурах, автор детально описує їх будову тіла, наділяє різноманітними рисами характеру й емоціями, властивими людині: кохання, пристрасть, страх, допитливість, хитрість тощо.

Денотативний аспект семантичного аналізу роману починаємо розглядати із заголовку – «Les Fourmis», який відображає головну ідею твору – висвітлення цікавої інформації про мурах шляхом її імплікації в сюжет науково-фантастичного твору з елементами пригодницького детективу. Для глибшого розуміння такого дослідницького вектора необхідно визначити термін «денотат», який розуміємо як «предмет або явище дійсності, яке служить об'єктом позначення для знака в процесі семіотичної діяльності» [7, с. 185]. Маючи референційну форму, денотативний простір співвідноситься з конкретними персонажами роману другої сюжетної лінії, а через денотат FOURMI, який визначаємо як ядро семантичного простору твору, реалізується один із головних концептів твору – МУРАХА, що виступає периферією, в основі якої відображений конотативний зміст. До того ж концепт МУРАХА виступає в романі об'єднуючим елементом двох оповідних просторів: мурахи – об'єкт дослідження Едмонда Уелса, глибина підвалу та побудоване в ньому підземне місто нагадують мурашник, а події другої сюжетної лінії розгортаються навколо життя цих комах, мурахи виступають головними дійовими особами. Концепт МУРАХА реалізований у тексті твору здебільшого використанням лексичних одиниць, які утворюють однойменне семантичне поле (термінологічна лексика на позначення частин тіла або фізіологічних особливостей цих комах: *thorax* n. m., *griffe* n. f., *antennes* n. f. pl., *pompe* n. f., *cardiaque*, *rotules* n. f., *plaques* n. f. pl. *protectrices*, *pattes* n. f. pl., *salive* n. f., *mâchoires* n. f., *oeil* n. m., *sphérique*, *membres* n. m. pl., *inférieurs*, *membres* n. m. pl., *moyens*, *membres* n. m. pl., *supérieurs* та ін. Крім термінів, у тексті використано

багато фактологічного матеріалу, що стосується життя мурах:

«1 mètre de haut.

50 étages sous le sol.

50 étages au-dessus du sol.

Plus grande ville de la région.

Population estimée: 18 millions d'habitants.

Production annuelle

– 50 litres de miellat de puceron.

– 10 litres de miellat de cochenille.

– 4 kilos de champignons agaric.

– Gravier expulsé: 1 tonne.

– Kilomètres de couloirs praticables: 120.

– Surface au sol: 2 m²» (1, с. 11).

Таке нагромадження в тексті роману «Les Fourmis» термінів, а також чисельних показників, зумовлене жанровою специфікою наукової фантастики та виконує функцію створення реального світу, фактуального оповідного простору тексту, запевняючи читача в достовірності сюжету твору. Варто додати, що фактологічний матеріал наведено в романі не лише в основній текстовій площині твору; уже традиційно автор використовує цитування зі своєї роботи «L'Encyclopédie du savoir relatif et absolu», які оформлює відокремлено від загального тексту, додаючи посилання на енциклопедію та її автора – Едмонда Уелса. Відомості із цієї енциклопедичної збірки додають творові наукової й історичної інформації, а також відіграють роль у створенні загального концептуального простору роману. Наприклад, роман «Les Fourmis» починається саме з використання глави збірки «L'Encyclopédie du savoir relatif et absolu»:

«Pendant les quelques secondes qui vont vous être nécessaires

pour lire ces 4 lignes:

– 40 humains et 700 millions de fourmis sont en train de naître sur Terre.

– 30 humains et 500 millions de fourmis sont en train de mourir sur Terre.

HUMAIN: Mammifère dont la taille varie entre: 1 et 2 mètres. Poids: entre 30 et 100 kilos. Gestation des femelles: 9 mois. Mode de nutrition: omnivore. Population estimée: plus de 5 milliards d'individus.

FOURMI: Insecte dont la taille varie entre: 0,01 et 3 centimètres. Poids: entre 1 et 150 milligrammes. Ponte: à volonté selon le stock de spermatozoïdes. Mode de nutrition: omnivore. Population probable: plus d'un milliard de milliards d'individus.

EDMOND WELLS.

Encyclopédie du savoir relatif et absolu» (1, с. 4).

У наведеному уривку автор порівнює фізіологічні особливості людини та мурахи, наводить чисельні показники, наукові та статистичні факти;

використана лексика позбавлена експресивного навантаження, відсутній емоційний компонент конотації лексичних одиниць. Когнітивний вектор аналізу цього уривку та семантичного простору твору загалом дозволяє виокремити суміщення концептів МУРАХА/ЛЮДИНА. Це суміщення вибудовується на проведенні певної паралелі, зіставленні фізіологічних, психологічних, мисленневих, моральних та інших особливостей людини та мурахи, які втілені в образах головних героїв – Джонатана та мурахи № 327. Спільними для дійових осіб виявилися певні риси характеру, а також мета – пошук відповідей, розгадка таємниці, що дозволило прослідкувати розгортання таких концептів, як ХОРОБРИСТЬ, ДОПИТЛИВИСТЬ, ЗАГАДКА. Окрім цього, таємничий підвал у будинку Уелсів, його глибина, пастки, темрява викликають у читача асоціацію з мурашником і реалізують концепт НЕБЕЗПЕКА.

Ієрархічна макроструктура тексту складається з пропозицій (термін запропонований Т.А. ван Дейком), які репрезентуються ситуаційними моделями. Розподіл сюжетних ліній, дві паралельні історії, що розповідаються в романі, визначаємо як дві головні макроситуації, кожна з яких має свої макропропозиції, пов'язані між собою логіко-семантичними відношеннями. Цей зв'язок у творах Б. Вербера забезпечується насамперед на когнітивно-семантичному рівні, передусім використанням спільних для двох макроситуацій концептів, які в сукупності створюють загальний єдиний концептуальний простір твору та відображають концептуальну картину світу письменника. Так, у романі «Les Fourmis» одним із ключових концептів є ЗАГАДКА, що виступає об'єднуючою ланкою «людської» та «мурашиної» історій. Таємниця першої сюжетної лінії починається зі смерті собаки Джонатана та Люсі на прізвисько Уарзат, який потрапив у підвал будинку. Попри заборону та страх спускатися до таємничого підвалу Джонатан, на прохання дружини й сина, усе ж таки був змушений відправитися на пошуки тварини й після тривалих пошуків знайшов його скривавлене тіло. Окрім жаху від трагічної загибелі улюбленця, у родині віднині постає питання про глибину підвалу, адже після декількох годин пошуків Уарзата Джонатан так і не побачив, де закінчується ця підземна споруда. Згодом Джонатан приймає рішення знову спуститися до підвалу в пошуках відповідей на всі свої запитання.

«*Cette nouvelle laissa Jonathan perplexe, puis intrigué. Il fouina dans le vaste sous-sol, en vain. Il demeura ensuite un bon moment dans la cuisine, à inspecter la porte de la cave, sa grosse serrure et*

sa large fente. Sur quel mystère ouvrait-elle donc?» (1, с. 30).

У наведеному фрагменті цікавість головного героя передають лексеми *perplexe adj.* («Qui hésite dans une situation confuse, indécise, qui est dans le doute; qui manifeste cet embarras» [8]) та *intrigué* (participe passé du verbe intriquer – «Exciter vivement la curiosité de quelqu'un» [там само]), спільною семою яких є інтерес, зацікавленість. Автор намагається створити атмосферу таємничості, описуючи дії головного героя, який довго придивляється до дверей підвалу («*demeura ensuite un bon moment... à inspecter la porte de la cave*»), що зачинені на великий замок (*grosse serrure*), проте залишають широку щілину (*large fente*). На нашу думку, слова *porte* m. n., *serrure* m. n. та *fente* f. n. мають символічне значення й імплікують концепти ЗАБОРОНА та ПОЧАТОК НОВОГО. Послугуючись словниковою статтею енциклопедії Larousse, спираючись на запропоновані там визначення лексем *porte* f. n. («Ce qui est considéré comme le début de quelque chose, l'accès à quelque chose» [8]), *serrure* f. n. («Moyen de fermeture des malles, valises, coffrets, nécessaires, serviettes, etc., constitué d'un boîtier avec le pêne et d'un morailon» [8]) та *fente* f. n. («Ouverture étroite et étirée pratiquée dans quelque chose; interstice» [8]), що дозволяє виявити імплікацію в тексті концептів ЗАБОРОНА та ПОЧАТОК НОВОГО. Водночас, беручи до уваги тяжіння Б. Вербера до розгадування сновидінь (письменник записує свої сни та намагається трактувати їх значення), що, безперечно є частиною його власної концептуальної картини світу, вважаємо доречним урахувати тлумачення символічного значення понять *porte* f. n. («Structures de passage, protection, ouvertures intérieures psychiques, mentales ou intellectuelles, communication, situation bloquée ou débloquée, autre dimension») та *serrure* f. n. («Sexe féminin, fermeture et ouverture, blocage, passage» [8]), запропонованих у словнику сновидінь Psychologies.com.

Висновки. Отже, проведене дослідження семантичного простору роману Б. Вербера «Les Fourmis», а саме його денотативної та концептуальної складових частин, дозволило визначити основну тему твору, його ідею, проаналізувати розгортання концептів і формування концептуального простору роману. Семантичний простір твору Бернара Вербера «Les Fourmis» організовано відповідно до концептуальної картини світу письменника. Кореляція експліцитних та імпліцитних смис-

лів зумовлює когнітивну динаміку розгортання таких концептів, як МУРАХА, НЕБЕЗПЕКА, ЗАГАДКА, ЗАБОРОНА, ПОЧАТОК НОВОГО, ХОРОБРИСТЬ, ДОПИТЛИВІСТЬ, суміщення концептів МУРАХА/ЛЮДИНА. Установлено, що, попри дискретність композиційної та нарративної будови твору, його семантичний простір

характеризується цілісністю та єдністю смислових структур.

Перспективним для подальшого дослідження вважаємо вивчення засобів реалізації концептуального простору авторської моделі світу у творчому доробку сучасного французького письменника-фантаста Б. Вербера.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алефиренко Н. Спорные проблемы семантики. Волгоград: Перемена, 1999. 326 с.
2. Бабенко Л., Казарин Ю. Лингвистический анализ художественного текста. Теория и практика. М.: Издательский центр «Академия», 2003. 256 с.
3. Кагановська О. Текстові концепти художньої прози: когнітивна та комунікативна динаміка: (на матеріалі французької романістики середини ХХ сторіччя): автореф. дис. ... д-ра філол. наук. Київ: б. в., 2003. 32 с.
4. Лотман Ю. Структура художественного текста. Об искусстве. СПб.: «Искусство-СПБ», 2005. С. 13–285.
5. Тюпа В. Анализ художественного текста: учебное пособие. Изд. 3-е. М.: Издательский центр «Академия», 2009. 336 с.
6. Todorov Tz. Introduction à la littérature fantastique. Paris: Seuil, 1970. 188 p.
7. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Гром'яка, Ю. Коваліва, В. Теремка. К.: ВЦ «Академія», 2007. 752 с.
8. Словник Larousse. URL: <http://www.larousse/fr>.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ:

1. Werber B. Les Fourmis. URL: <https://www.twirpx.com/file/207911/>.